

TƏDARÜK TƏŞKİLATLARININ YARADILMASININ KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFINDA ROLU

V.R. RZAYEV

AKTN Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi Tədqiqat İnstitutu

Məqalədə kənd təsərrüfatında istehsal münasibətləri, məhsul istehsalının artırılması üçün lazım olan iqtisadi dəstəklərdən bəhs edilir. Eyni zamanda, bu sahədə xüsusi önəmi olan tədarük təşkilatlarının rolundan və qarşıda duran vəzifələrindən söz açılır.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, torpaq islahatı, istehsal, tədarük təşkilatı, torpaq mülkiyyətçisi, tədarük, rəqabət, dünya bazarı.

Kənd təsərrüfatı ölkə iqtisadiyyatında əsas və həlledici rol oynamaqla özünəməxsus xüsusiyyətlərə də malikdir. Belə ki, kənd təsərrüfatı mövsümi xarakter daşıyır və təbiətdən çox asılıdır. Eyni zamanda, torpaqların keyfiyyətinin məhsul istehsalında rolu danılmazdır. Kənd təsərrüfatında torpaq əsas istehsal vasitəsidir, lakin digər istehsal vasitələrindən fərqli olaraq torpaqlar istehsal prosesində yenidən yaranmır və ya sıradan çıxmır. Torpaqlardan düzgün istifadə edilmədikdə onlar korlanıb istehsal dövriyyəsiindən çıxıb, əkinə yararlı olmaya bilər. Bununla da, onlar torpaq olaraq qalmaqla kənd təsərrüfatında istehsal üçün öz əhəmiyyətini itirmiş olur. Torpaqların məhsul istehsalında iştirakını daima təmin etmək, əkin dövriyyəsiində onlardan səmərəli istifadə etmək üçün aqrotekniki tədbirlər vaxtında və düzgün aparılmalı, torpaqların keyfiyyətini yaxşılaşdıran bitkilərin əkin sahələri genişləndirilməli, şoranlaşmanın qarşısı alınmalı, ekoloji təmizlik və münbitlik qorunub saxlanılmalıdır.

Torpaqlar kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün başlıca istehsal vasitəsi olduğundan onların hərtərəfli mühafizəsi çox önəm daşıyır. Cəmiyyətin inkişaf mərhələsiindən asılı olmayaraq hər bir dövrdə torpaq əhalini ərzaqla, sənayeni işə xammalla təmin etdiyindən torpaqlardan səmərəli istifadə edilməsi insan yaşamının zəruri şərtidir. Yer kürəsində əhalinin sayının durmadan artması onların ərzağa olan tələbatını daha da artmış olur. Bu, eyni zamanda inkişaf etməkdə olan sənayenin xammalla olan tələbatının artmasında da özünü kəskin göstərmişdir. Belə olan bir şəraitdə ekoloji tarazlığı pozmaq şərti ilə torpaqları qorumaq, onların eroziyaya uğramasının qarşısını almaq, yeni iriqasiya-meliorasiya sistemləri yaratmaqla dövriyyədən çıxmış torpaqları yenidən dövriyyəyə qaytarmaqla kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahələrini artırmaq, insanların müntəzəm artmaqda olan tələbatını yüksək səviyyədə ödəmək tarixi bir zərurət kimi qarşıda durur. İnsan cəmiyyətinin inkişaf edib yaşaması üçün bu tarixi zərurət onları daima bu istiqamətdə düşünməyə məcbur edir.

İnsanlar məhsul istehsal etməyə başladıkları ilk dövrlərdən indiki inkişaf mərhələsinə qədər istehsalla məşğul olan istehsalçıların ümdə bir marağı olub ki, daha çox məhsul istehsal etməklə öz tələbatlarını daha yüksək səviyyədə ödəmiş olsunlar. Zaman-zaman bu amal uğrunda mücadilə edilib. Hər bir inkişaf dövrü üçün xarakterik olan əməyin ödənilməsi metodu müəyyən müddət səmərə versə də, cəmiyyət inkişaf etdikcə əməyin ödəniş forması dəyişmədikdə o, sonradan həmin cəmiyyətin inkişafında bir maneəyə çevrilib. Ona görə də, müxtəlif inkişaf mərhələlərində sonradan yaranmış əməyin ödəniş forması özündən əvvəlkindən daha sərfəli olmaqla özündən əvvəlkinə inkar etmişdir.

Keçmiş SSRİ yaranana qədər torpaqlar üzərində mülkiyyət müxtəlifliyi mövcud olmuş və xüsusi mülkiyyət bunların içərisində önəmli yer tutmuşdur. SSRİ yarandıqdan sonra da XX əsrin 30-cu illərinədək həmin məkanda da torpaqlar icarəyə verilmiş, xüsusi mülkiyyətin inkişafına müəyyən qədər imkan yaradılmışdır. Lakin sonradan torpaqların icarəyə verilməsi tamamilə dayandırılmış, torpaqlar ayrı-ayrı şəxslərdən alınaraq yeni yaradılmış kollektiv təsərrüfatlarda, yəni kolxozlarda birləşdirilmişdir. Kollektiv təsərrüfatlarda – kolxozlarda da istehsalçıların maraqları gözlənilməmiş, onların haqları tapdanmışdır. XX əsrin 30-cu illərindən sonra bütün torpaqlar dövlət mülkiyyətinə keçərək ictimai təsərrüfatlarda birləşdirilmişdir. İctimai təsərrüfatlarda hər bir tapşırıq mərkəzdən verilir. Təsərrüfatlar nə əkəcəklərini, haraya, hansı qiymətə satacaqlarını və satıqdan əldə edilən gəliri necə sərf edəcəklərini özləri deyil, yuxarı təşkilatlardan verilmiş plan əsasında müəyyən edirdilər. 70 ildən artıq bir müddətdə ictimai mülkiyyətin təsiri altında olan insanların istehsalatı olan maraqlarını artırmaq məqsədi ilə əməyin ödənilməsinin müxtəlif formalarını tətbiq etsələr də, lazımı nəticələr əldə edilmirdi. Ona görə ki, istehsal edilən məhsulun və əldə edilən gəlirin sərəncamçısı məhsul istehsalçıları deyildi. Bu işə istehsalçının istehsalın son nəticəsinə olan marağını təmin etmirdi. Sonradan istehsalçının istehsalın son nəticəsinə olan marağını yüksəltmək məqsədi ilə əməyin ödəniş

formalarında dəyişikliklər edilərək briqada, təkhektarçı və nəhayət icarə üsuluna keçildi. Təkhektarçı və icarə üsulları əvvəlkilərə nisbətən əməyin ödənişinin daha müntəzəm forması olmaqla yanaşı, eyni zamanda istehsalçıda xüsusi mülkiyyətə meyllik hissi yaradırdı. Xüsusi mülkiyyətin meydana gəlməsi isə yeni torpaq münasibətlərinin yaranması zamanı həyata keçə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçmiş SSRİ məkanında Azərbaycan Respublikası kənd təsərrüfatı sahəsində yalnız xammal istehsal edən bir diyar kimi formalaşmışdır. Bu məhsulların istehsalı da lazımı səviyyədə deyildi. XX əsrin 70-ci ilindən sonra bu sahədə əsaslı dönüş yaranmağa başladı. Yeni yeyinti və yüngül sənaye sahələri meydana gəldi. Torpağın potensial imkanları yenidən müəyyənləşdi ki, bu da məhsul istehsalının artırılmasında müsbət təsirini göstərmiş oldu. Bu müddət ərzində kənd təsərrüfatının istehsal gücü artmış, artıq respublikamız keçmiş müttəfiq respublikalara meyvə-tərəvəz, pambıq, tütün, şərab, şərab məhsulları, konserv məhsulları ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. Bunun nəticəsində kəndlərin sosial-iqtisadi mənzərəsi əsaslı surətdə dəyişilmiş oldu. Bu vəziyyət 80-ci illərin axırınadək davam etdi. 80-ci illərin axırında keçmiş SSRİ-də baş vermiş ictimai-siyasi vəziyyət, onun çökməsi əvvəlki iqtisadi məkanın dağılmasını gündəmə gətirdi.

Tanınmış iqtisadçı alim, professor İ. H. İbrahimov yaranmış vəziyyəti düzgün dəyərləndirərək aqar islahatların zəruriliyini vurğulamışdır. (4)

İqtisadi əlaqələrin kəsilməsi məhsul istehsalı üçün lazım olan texnika və materialların alınmasında böyük problemlər yaradı. Respublikada istehsal olunmuş məhsulların satışı çətinləşdi və ya satılan məhsulun dəyəri tamamilə ödənilmədi. Nəticədə kənd təsərrüfatı böhranlı vəziyyətə düşdü, təsərrüfatların istehsal gücləri və təsərrüfatçılıq ənənələri sıradan çıxmağa başladı. Böyük dövlətlərin dəstəyi və havadarlığı nəticəsində əzəli Azərbaycan torpağında məskunlaşmış mənfur erməni qonşularımız öz gücləri daxilində olmasa da yeni torpaqlar iddiasına düşdülər. Həmin dövlətlərin hərbi güclərindən istifadə edərək torpaqlarımızın əlavə olaraq 20%-ni işğal etdilər. İşğal edilmiş ərazilərin hamısı potensial imkanları böyük olan kənd təsərrüfatı rayonları idi. İşğal nəticəsində bir milyondan artıq soydaşımız öz doğma yurdlarından didərgin düşdü. Bu isə öz növbəsində yaranmış böhranlı vəziyyəti daha da dərinləşdirdi. İşğal olunmuş torpaqlar hesabına iqtisadiyyatımıza milyardlarla manat zərər vurulmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı zamanı birinci dəfə qoyub getdiyi güclü iqtisadiyyatı böhranlı vəziyyətdə qəbul etdi. Ulu öndər haqlı olaraq yenidən iqtisadi cəhətdən qüdrətli dövlət yaratmaq üçün yeganə yolun iqtisadi islahatlar olduğunu dönmədən qeyd etmişdir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadi inkişaf strategiyası bu istiqamətdə müəyyən edildi. Tarix bu yolun yeganə və düzgün yol olduğunu zamanla təsdiq etmişdir.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra seçdiyi inkişaf yolu bazar iqtisadiyyatı yoludur. Bazar qanunlarına uyğunlaşmış iqtisadiyyatın tənzimlənməsi yalnız bazarın tələb və təklifi əsasında həyata keçir. Təsadüfi deyil ki, yeni iqtisadi münasibətlər yalnız xüsusi mülkiyyətin əsasında yaranır. Müstəqillik bərpa edildikdən sonra 1995-ci ildə xalq tərəfindən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əvvəllər dövlət mülkiyyətində olan əmlak və torpaqların dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətə verilməsi öz əksini tapmış oldu. Ölkənin qarşısında duran inkişaf strategiyasını həyata keçirmək məqsədi ilə zəruri olan hüquqi baza yaradılmağa başladı. Hüquqi bazanı yaratmaq üçün o dövrdə qəbul edilmiş qanunlardan biri də "Torpaq islahatı haqqında" qanundur. Bu qanunun məqsəd və vəzifələrində göstərilmişdir ki, islahatın məqsədi iqtisadi azadlıq və sosial ədalət prinsipləri əsasında torpaq üzərində yeni mülkiyyət münasibətlərini yaratmaq, bazar iqtisadiyyatını, sahibkarlıq təşəbbüsünü inkişaf etdirmək, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinə, o cümlədən ərzaq təminatına nail olmaq və nəticə etibarilə, Azərbaycan xalqının maddi rifahını yüksəltməkdən ibarətdir. Torpaq islahatının vəzifələri Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövlət torpaqlarının müəyyən edilməsini, torpaqların bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətə verilməsini, mülkiyyətçilərin torpağa sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarını təmin etməkdən ibarətdir. Həmin dövrdə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi də torpaq üzərində olan bütün əqdlərin nizamlanmasında, torpaq mülkiyyətçilərinin torpaq üzərində olan hüquqlarının müdafiəsində və ümumiyyətlə yeni torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsində önəmli rol oynayır.

Yeni torpaq münasibətləri istehsalçıda sahiblik hissi yaratmaqla yanaşı, kənd təsərrüfatının digər sahələrlə qarşılıqlı əlaqələrinin zəruriliyini kəskin surətdə qarşıya qoyur. Qeyd edilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kənd təsərrüfatı onun üçün istehsal vasitələri, gübrələr, zəhərli kimyəvi maddələr istehsal edən sahələr, nəqliyyat müəssisələri və istehsal edilmiş məhsulun emalını, satışını təşkil edən sahələrlə də qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etməlidir. Bu sahələr bir-biri ilə əlaqədə inkişaf etməsələr ayrılıqda onların inkişafından danışmağa belə dəyməz. Yəni bu sahələrin hər biri digəri üçün məhsul istehsal edir. Beləliklə, onların qarşılıqlı əlaqəsi əsasında yaranmış məhsullar son nəticədə istehlak malı kimi bazarda reallaşaraq onlara gəlir gətirmiş olur. Deməli, torpaq münasibətlərinin düzgün qurulması məhsul istehsalının artırılmasında önəmli rol oynasa da, qarşılıqlı əlaqədə olan digər sahələrin inkişafı olmadan kənd təsərrüfatında yüksək nəticələrin əldə edilməsini gözləmək sadəlövlük olar.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatının dinamik inkişafını həyata keçirmək üçün o, istehsalatı lazım olan bütün əsas və dövriyyə vəsaitləri ilə təmin edilməli, istehsal edilmiş məhsullar reallaşdırılmalı, satışdan əldə edilən

gəlirdən istehsalçıların maraqları təmin edilməlidir. Bu proseslər yeni torpaq münasibətləri şəraitində daha dolğun və düzgün həyata keçirilmiş olur. Yüksək məhsul istehsalına nail olmaq məqsədi ilə iqtisadi təsir dəstəklərindən istifadə olunmalıdır. Bunun üçün qiymət, vergi və gömrük sisteminin təsir gücü özünü göstərməlidir. Kənd təsərrüfatı təbii iqlim şəraitindən tam asılı olduğundan kənd təsərrüfatı məhsullarının təhlükəsizliyinə təminat üçün mükəmməl bir sığorta sistemində ciddi ehtiyac vardır. Hələlik kənd təsərrüfatında elə sığorta sistemi mövcuddur ki, torpaq mülkiyyətçisi təbii zərər gördükdə ona dəymiş zərərin dəyərini alan zaman böyük çətinliklərlə üzləşir və ya ümumiyyətlə ala bilmir. Nəticədə torpaq mülkiyyətçisinin sığortaya olan inamı itir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün mühüm məsələlərdən biri də kreditlərin verilməsidir. Düzdür, dövlət tərəfindən torpaq mülkiyyətçisinə yanacaq, mineral gübrələr, aqrolizinqlər vasitəsi ilə texnika verilməsində müəyyən güzəştlər edilir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan torpaq mülkiyyətçiləri torpaq vergisindən başqa digər vergilərdən azad edilmişdir. Bütün bunlar kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına böyük köməkdir. Lakin hər bir torpaq mülkiyyətçisinə həyata keçirəcəyi işlərlə əlaqədar olaraq verdiyi layihəyə fərdi yanaşmaqla, onlara nəzərdə tutduqları işləri reallığa çevirmək üçün kreditlərin verilməsi məqsədəuyğun olardı.

İstehsal edilmiş məhsulun satışının təşkil edilməsi, onların reallaşdırılması, yəni istehsalın son nəticəsinin lazımı səviyyədə həyata keçirilməsi gələcək məhsul istehsalının möhkəm təməl üzərində əsasının qoyulması deməkdir. Deməli, istehsal edilmiş məhsulun satışı məsələsi çox önəmli məsələ olduğundan bu sahəyə diqqət daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı məhsulları mövsümi xarakter daşıdığından əhalini ilboyu bu məhsullarla təmin etmək məsələsi gündəmə gəlir. Digər tərəfdən istehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsulları digər sahələrin məhsullarından fərqli olaraq qısa müddət ərzində keyfiyyətini itirərək sıradan çıxır. Beləliklə, istehsal edilmiş məhsulun qorunub saxlanması, ilboyu mütəmadi olaraq əhalinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin edilməsi, istehsal edilmiş məhsulun rəqabət qabiliyyətinin artırılması və nəhayət dünya bazarlarında məhsulun satışının reallaşması həm ərzəq təhlükəsizliyi, həm də ölkəmizin idxal-ixrac balansının nizamlanmasında danılmaz rol oynaya bilər. Bunun üçün yaradılmış tədarük təşkilatlarının çox böyük əhəmiyyəti vardır. Yaranmış tədarük təşkilatlarının yerlərdə stuktur bölmələri olmaqla aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini təmin etmələri məqsədəuyğun olar:

- birbaşa torpaq mülkiyyətçiləri – kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları ilə əlaqə yaratmalı, onların məhsul istehsalında olan problemlərini öyrənməli;

- məhsul istehsalçıları ilə əvvəlcədən müqavilələr bağlamaqla lazımı tələblərə cavab verən məhsul istehsal edildikdə onların alınacağına təminat verməli;

- müqavilələr bağlanarkən məhsul istehsalçısına istehsal üçün zəruri olan aqrotexniki tədbirləri həyata keçirmək məqsədi ilə sonradan hesablaşmaqla müəyyən məbləğdə vəsait verməli;

- məhsul istehsalçısının mənafeyini müdafiə etmək məqsədi ilə daxili bazarın qorunması üçün müşahidələr aparmaqla aidıyyatı dövlət orqanları qarşısında məsələ qaldırmalı;

- istehsalçıya nəzarət mexanizmini yaxşılaşdırmaq üçün onların gübrələr, zəhərli kimyəvi maddələr, yanacaq, lazım gələrsə əsas istehsal vasitələri ilə təmin edilməsini həyata keçirməli;

- təchizat məsələlərini günün tələbləri səviyyəsində qurmaq üçün regionlarda böyük anbarlara malik olmalı;

- il ərzində əhalini lazımı kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək üçün iri həcmli soyuducu qurğuları və anbarları mövcud olmalı;

- lazım gələrsə tədarük təşkilatının kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üçün müvafiq əraziyə uyğun tələblərə cavab verən mini və super marketləri olmalı;

- məhsul satışı məqsədi ilə emal müəssisələri ilə müqavilə bağlamalı və ya tədarük təşkilatının özünün emal müəssisəsi olmalı;

- ölkə üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən məhsulun istehsalını artırmaq məqsədi ilə dünya bazarlarının tələblərinə uyğun olaraq alış qiymətlərinin tənzimlənməsinə dair müvafiq təkliflər verməli;

- torpaqların ekoloji təmizliyini qorumaq, onların münbitliyini bərpa etmək məqsədi ilə lazım gələrsə həmin ərazidən istehsal ediləcək məhsulun dəyərini kompensasiya etməklə dincə qoyulmasını və ya başqa tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etməlidir.

Bütün bu işləri yerinə yetirmək çox da sadə məsələlər deyildir. Hər prosesin həyata keçməsi üçün zamana ehtiyac vardır. Müəyyənlanmış plan əsasında həyata keçiriləcək bu işlər gələcəkdə əhalinin ilboyu ekoloji cəhətdən təmiz kənd təsərrüfatı məhsulları ilə dayanıqlı təminatına şərait yaratmaqla, dünya standartlarına cavab verə biləcək məhsul istehsal etməklə ölkəmizin idxal-ixrac balansında əsaslı dəyişiklik etmiş olacaqdır. Kənd təsərrüfatının gələcək inkişafı eyni zamanda sənayenin də xammala olan tələbatının böyük bir hissəsini ödəmiş olacaqdır. Tədarük təşkilatlarının təklif olunan formada və funksiyada fəaliyyət göstərməsi yeni iş yerlərinin yaranmasına və beləliklə də, əhalinin böyük bir hissəsinin işlə təmin olunmasına şərait yaradacaqdır. Bu da öz növbəsində həmin sahədə çalışan insanların maddi-rifah halının yaxşılaşmasına müsbət təsir etmiş olacaqdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, vaxtı ilə ölkəmiz keçmiş SSRİ məkanında müttəfiq respublikaların, xüsusilə Rusiya və Ukraynanın yüngül, yeyinti sənaye müəssisələrini şərab-şərab məhsulları, pambıq, tütün və digər xammallarla təmin edirdi. Azərbaycanın təbii iqlim şəraiti, ekologiyası, günəşli günlərin sayının kifayət qədər və yüksək olması dünya bazarlarında rəqabət apara biləcək məhsullar istehsal etməyə imkan verir.

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. 1995. 48 s. 2. Azərbaycan Respublikasının "Torpaq islahatı haqqında" Qanun. Bakı. 1996 13 s. 3. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi. Qanun. Bakı. 1999. 71 s. 4. İbrahimov İ. H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. NBS "Printing Company" MMC Bakı. 2016. 655 s.

Роль формирования заготовительных организаций в развитии сельского хозяйства

В.Р.Рзаев

Производственные отношения в сельском хозяйстве и экономические поддержки необходимые для увеличения производство является предметом обсуждения этой статьи. В то же время, в статье содержится информация о роли и будущих задач закупочных организаций, являющимся особо важными в этой сфере.

Ключевые слова: сельское хозяйство, земельная реформа, производство, закупочная организация, землевладелец, поставка, конкуренция, мировые рынки.

Role of formation of the procuring organizations in development of agriculture

V.R.Rzayev

The article deals with the production relations in agriculture and economic support to increase the production. Besides, the role and further objectives of procurement organization having special importance in this sphere are emphasized in the article.

Key words: agriculture, land reform, production, procurement organization, landowner, procurement, rivalry, world market